

УДК : 316.353 (477.64)

Організація соціальної роботи з національними меншинами: регіональний аспект

О.А. АГАРКОВ

Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: air775@list.ru

Авторське резюме

В Україні під категорією «національна меншина» потрібно розуміти спільноту громадян України, історично осілих на території країни, чисельність яких становить менше половини населення України, які етнічно самоідентифікуються від більшості населення, відрізняються від більшості громадян своїм етнічним походженням, зберігають та розвивають свою самобутність, культуру, мову, релігію. Соціальна робота з національними меншинами здійснюється в загальній системі надання соціальних послуг, використовуючи загальні технології, але з урахуванням ментальних, культурних і психологічних особливостей етнічної групи.

Найбільш актуальними видами соціальної роботи з національними меншинами є патронаж людей похилого віку, хронічно хворих і людей з особливими потребами; матеріальна благодійна допомога, орієнтована передусім на малозабезпечені верстви; допомога у працевлаштуванні, медико-соціальні послуги і допомога в організації дозвілля.

Основними проблемами, що виникають у соціальній роботі з національними меншинами, є низький рівень фінансування програм соціальної роботи з національними меншинами; недостатність навчальних програм з підготовки соціальних працівників і волонтерів; недостатність кваліфікації та знань культурних особливостей різних етносів; відсутність налагодженої взаємодії з керівниками національних меншин у регіоні; нерозуміння сутності й важливості соціальної роботи з національними меншинами з боку громадськості; високий ризик вигорання у соціальних працівників.

Ключові слова: етнічні групи, національні меншини, соціальна робота, соціальна робота з національними меншинами.

The organization of social work with ethnic minorities: a regional perspective

O.A. AHARKOV

Zaporizhzhya national technical university, Zaporizhzhya, Ukraine, E-mail: air775@list.ru

Abstract

In Ukraine the category of “minority” should be understood as a community of citizens of Ukraine who are historically settled in the country, whose number is less than a half of the population of Ukraine, who identify themselves ethnically from the majority of the population, differ from most people by their ethnic origin, save and develop their identity, culture, language, and religion. Social work with minorities is realized within the general system of social services with the help of common technologies, but taking into account the mental, cultural and psychological characteristics of ethnic groups.

The most relevant types of social work with minorities are nursing the elderly, chronically ill and people with disabilities; material charity that is focused primarily on low-income strata, employment assistance, medical and social services and assistance in the leisure organization.

The main problems that exist in social work with ethnic minorities are the next: low financing of social work with ethnic minorities programs, a lack of educational training programs for social workers and volunteers, a lack of skills and knowledge of the cultural characteristics of different ethnic groups, no cooperation with the heads of national minorities in the region, public misunderstanding of the nature and importance of social work with ethnic minorities, a high risk of burnout for the social workers.

Keywords: ethnic groups, minorities, social work, social work with ethnic minorities.

Постановка проблеми. З початку 90-х років, із становленням національних держав, питання національних меншин на пострадянському просторі все частіше привертає увагу науковців. Перспективи щодо внутрішнього розвитку новостворених держав та зародження демократії тісно пов'язані із проблемою національних меншин.

Проблема національних меншин є дуже ак-

туальною для України, оскільки сьогодні ми можемо спостерігати масове переселення інших народів. На території України проживають, за переписом населення 2001 р., 130 національностей. Українці становлять 77,8%, росіяни 17,3%. Далі йдуть білоруси (0,6%), молдавани (0,5%), кримські татари (0,5%), болгары (0,4%), угорці, румуни та поляки (по 0,3%), євреї (0,2%) та інші, що є незаперечним свід-

© О.А. Агарков, 2014

ченням важливості соціально-правового регулювання становища національних меншин в Україні [4]. Отже, особливістю національного складу населення України є його поліетнічність. В Україні, як і в інших країнах, де проживають етнічні меншості, проблемами етнічних груп на соціальному рівні є більш високий рівень безробіття, ніж у середньому по країні, більш високі показники рівня бідності серед їхніх представників. На індивідуальному рівні відзначаються особливий психологічний настрій (відчуття неповноцінності) у цих людей і неадекватність соціального статусу, обумовлена етнічною приналежністю. Загальна дискримінація, від якої страждають представники національних меншин, збільшується внутрішньоетнічними і міжособистісними проблемами, нерідкими серед членів етнічної громади.

Фактично невирішеними в Україні залишаються питання формування ефективної етнонаціональної політики, розвитку теорії та практики соціальної роботи з етнічними групами, уточнення напрямів та форм роботи соціальних служб з представниками окремих етнічних груп.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою дослідження є праці О.Бикова, Р.Вайнолі, І.Варзара, В.Гордузенка, В.Свтуха, В.Журавського, В.Карташина, О.Картунова, Л.Міхненка, В.Погорілка, Т.Семігіної, Ю.Тодики та інших. В академічній традиції соціальної роботи і соціальної політики проблема етнічних розходжень поступово стає предметом спеціального обговорення. Аналіз навчальних посібників з соціальної політики і соціальної роботи показує, що існуючий у них дискурс про мультикультуралізм, антидискримінаційну практику і права людини відбиває розвиток досліджень у даній області. Однак, слід зазначити вкрай малу кількість досліджень з питань організації соціальної роботи з національними меншинами в Україні.

Мета дослідження: визначити особливості організації соціальної роботи з національними меншинами на регіональному рівні (на прикладі Запорізької області).

Виклад основного матеріалу. В країнах з розвинутою демократичною системою суспільних відносин політика держави спрямована на створення умов для можливостей реалізації своїх прав з метою забезпечення власного суспільного розвитку соціальним групам, які є меншими за чисельністю або мають менший політичний, економічний, а також соціокультурний потенціал. Якщо держава через свою соціальну політику створює не тільки рівні, але й сприятливі умови для функціонування тих соціальних груп, що є меншими за чисельністю або внаслідок тих чи інших історичних обставин мають нижчий рівень політичного, економічного, соціокультурного, а навіть фізичного або психічного розвитку, то такі соціальні

групи мають юридичний статус меншин національних. Найбільш поширена та найвдаліша дефініція поняття «національна меншина» на сьогодні належить члену Підкомісії з прав людини ООН Ф.Капоторті. Він вважає, що національною меншиною є: «група населення, яка відрізняється від основної групи населення своїм етнічним походженням, чи то своєю національністю, чи то своєю мовою, чи то своєю релігією; за своєю кількістю поступається основній групі населення; не займає домінуючої позиції в країні; демонструє бажання зберегти свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх емігрантів або біженців; має глибоке коріння в країні проживання (як правило, громадяни цієї країни)» [6, р. 96].

Визначення «національної меншини», загалом, базуються на суб'єктивних та об'єктивних критеріях:

1) до об'єктивних, очевидно, варто зарахувати: чисельну меншість, термін проживання на території держави та громадянство, стійкі етнічні характеристики (етнічні, релігійні, мовні, культурні риси, консолідованість меншини), невідомі положення, відсутність власної державності на території проживання;

2) до суб'єктивних – прагматичне бажання зберегти статус-кво. До цього часу в Україні існувала думка, що «національна меншина» це – «окремі групи населення в державі, мовно і культурно відмінні від панівної нації, які мають власне минуле та прагнуть до самобутнього існування як національної спільноти» [1, с. 1738].

В українській науковій літературі дедалі частіше спостерігається отождолення, заміна поняття «національна меншина» на термін «етнічна меншина» чи «етнічна спільнота». Пояснюється це становленням в Україні нового наукового напрямку – етнодержавознавства, толерантним ставленням до представників усіх національностей та постановкою таких цілей і завдань у державній етнонаціональній політиці, які дають змогу титульному етносу бути об'єктом державної етнонаціональної політики.

Український дослідник В.Свтух, зокрема, характеризує поняття «національна меншина» за кількома критеріями:

– умовою реалізації етнічної меншини як цілісної структури є її взаємодія з іншими етнічними групами населення країни проживання, під час якої наповнюється змістом формула «ми-вони»;

– етнічна меншина – це чітко визначений статус у відносинах, які складаються в поліетнічному суспільстві, де базовою є формула «більшість-меншість»;

– етнічна меншина є своєрідним різновидом спільноти людей, яка ґрунтується на їхньому соціальному походженні, має спільні мовно-культурні характеристики, психологічні орієн-

тації та усвідомлення належності до цієї спільноти;

– межі терміну «етнічна меншина» визначаються його співвідношенням із терміном «етнічна група» та «національна група» [2].

Отже, вчений вважає, що «національна меншина» є різновидом «етнічної», з чітко окресленим статусом у поліетнічній державі та особливих адміністративних стосунках з нею, а значить, чіткими політичними цілями.

Таким чином, можна визначити основні критерії, які характеризують належність індивідів до національної меншини: громадяни країни, котрі тривалий час проживають на її території; стійкі етнічні, культурні, мовні ознаки відмінні від більшості населення; консолідована чисельна меншість щодо загальної кількості населення; перебування у конкретній суверенній державі за наявності власної історичної батьківщини (частини етносів, ядро яких знаходиться за межами країни проживання); невідомі становище у суспільно-політичному житті країни; наявність власної функції у структурі поліетнічного суспільства.

Проаналізувавши різні підходи до визначення поняття «національна меншина», на нашу думку, в Україні під цією категорією потрібно розуміти спільноту громадян України, історично осілих на території країни, чисельність яких становить менше половини населення України, які етнічно самоідентифікуються від більшості населення, відрізняються від більшості громадян своїм етнічним походженням, зберігають та розвивають свою самобутність, культуру, мову, релігію.

Практика розвитку етнополітичних процесів вимагає, зокрема, уточнення принципів формування дорадчих органів з представників національних меншин при органах державного управління та місцевого самоврядування, механізмів реалізації представниками національних меншин своїх прав безпосередньо та через національні громадські об'єднання, а також форм реалізації положень чинного законодавства щодо національно-культурної автономії меншин, специфіки соціального захисту і надання соціальних послуг національним меншинам. Тому і соціальна робота з національними меншинами має як загальні, так і особливі напрями.

Соціальна робота передбачає діяльність з різними групами клієнтів. Так, соціальна робота з етнічними групами у широкому розумінні передбачає створення умов для нормального функціонування всього суспільства, нормального розвитку всіх груп населення, у тому числі етнічних груп, використання технологій з запобігання, недопущення конфліктних ситуацій, кризових явищ у міжетнічному середовищі. Таким чином, соціальна робота з етнічними групами у широкому розумінні, на нашу думку, виходить за рамки вирішення суто етнічних

питань і здійснюється в межах діяльності усієї структури органів соціальної роботи в рамках завдань, властивих конкретним органам соціальної роботи (технології соціальної діагностики, соціальної профілактики, соціальної реабілітації тощо). За такого підходу, при організації соціальної роботи з представниками національних меншин критерії етнічної приналежності майже не враховуються, поступаючись місцем іншим критеріям (віковим, гендерним, матеріальним, поведінковим тощо).

Практика соціальної роботи з різними етнічними групами в Україні має передбачати наявність у соціального працівника знань про сутність, історію формування, культуру, побут та особливості проживання різних етнічних груп в Україні, міжетнічні взаємозв'язки, специфіку роботи з ними. Соціальна робота з урахуванням етнічних особливостей враховує специфіку етнічної приналежності людини, групи, спільноти. При цьому повинні враховуватися особливості психічного складу, устрою і способу життя, ціннісні орієнтації, властиві конкретному етносу (нації). Багато соціальних працівників переконані, що увага до відмінностей в життєвому устрої етнічних груп у певному сенсі несумісна з властивою їхній професії прихильністю до ідеї рівності і неповторності кожної особи. Проте загострення національних відносин вимагає від практиків соціальної роботи повернутися обличчям до етнічного питання, особливо до форм і методів роботи з національними меншинами. Всі заходи, що вживаються по вирішенню соціальних проблем у багатонаціональних спільнотах, повинні здійснюватися з урахуванням основних цінностей етнічних груп. В цих умовах професійна діяльність будується на практичному досвіді і розумінні етнічних реалій, знанні звичаїв, врахуванні традицій етнічної спільноти. Такий підхід припускає вміння черпати ресурси в традиціях етнічної спільноти, її історії. Роздуми з приводу того, як впливає етнічна приналежність індивіда на його самооцінку, допомагають фахівцю підстроїтися до етнічних реалій. Як зазначає Л. Міхненко [3], в цій ситуації він повинен дати собі відповіді на наступні питання: «Як мені говорити з людиною на зрозумілій їй мові?», «Які доводи вона зможе прийняти?» Прояв вказаних здібностей – етнічна компетентність, під якою розуміється вміння соціального працівника виконувати свій професійний обов'язок такими методами, які вважаються прийнятними серед членів національної меншини, якій надаються соціальні послуги.

Таким чином, соціальна робота з національними меншинами здійснюється в загальній системі надання соціальних послуг, використовуючи загальні технології (соціальна діагностика, соціальна реабілітація, соціальна адаптація, соціальне консультування, супровід тощо), але з урахуванням ментальних, культурних і

психологічних особливостей етнічної групи. В той же час існує коло проблем, які є найактуальнішими для національних меншин і які спрямовують специфіку діяльності соціального працівника з певними етнічними меншинами безпосередньо в громаді. Тому найбільш поширеним сьогодні методом соціальної роботи з національними меншинами є робота в громаді [5], що відповідає територіальному розселенню національних меншин, які зазвичай мешкають у межах однієї території або місцевості (особливо це видно на прикладі ромів, татар, болгар, вірмен, які таким чином зберігають власні національно-культурні традиції). Тому технології соціальної роботи в національній громаді будуть схожими і з роботою в територіальній громаді. Особливістю національного складу населення Запорізької області є його багатонаціональність. На території області проживають представники понад 130 національностей і народностей. Для визначення пріоритетних напрямів соціальної роботи з національними меншинами в Запорізькій області було застосовано метод експертного опитування. В опитуванні взяли участь 45 експертів – соціальних працівників, консультантів, членів волонтерських груп, керівників громадських організацій різних національностей Запорізької області.

Більшість експертів згодні в тому, що сьогодні, в умовах реформування соціальної політики в сфері надання соціальних послуг, посилення міграційних процесів і загострення етнонаціональної ситуації в країні виникає необхідність розвитку соціальної роботи з національними меншинами. Слід відзначити, що 13% експертів не визначили свою позицію, що пов'язано із недостатністю інформації з приводу такого напрямку діяльності соціального працівника через її інноваційність в українському соціумі і перші кроки соціальної роботи як науки в цьому напрямку. Серед опитаних третина (32%) вважають, що вже мають досвід роботи з національними меншинами, а 25% висловлюють бажання працювати в цьому напрямку соціальної роботи. Практично всі експерти (92%) згодні в необхідності введення такого напрямку професійної підготовки, як «соціальна робота з національними меншинами», що підкреслює актуальність даного виду діяльності соціального працівника.

На рис. 1 представлено рейтинг соціальних послуг, які, на думку експертів, найбільш затребувані національними меншинами.

Так, найбільш актуальним є соціальне обслуговування вдома (патронаж) – 43% серед людей похилого віку, хронічно хворих і людей з особливими потребами. Таку діяльність можуть надавати як соціальні працівники державних служб і організацій, так і волонтери, представники релігійних і національних організацій. Досить актуальною потребою є матеріальна благодійна допомога з боку благодійних

фондів, приватних спонсорів, яка орієнтована передусім на малозабезпечені верстви національної меншини. Затребуваними послугами експерти вважають допомогу у працевлаштуванні (27%), медико-соціальні послуги (28%) і допомога в організації дозвілля (24%). Особливого значення, як свідчить зарубіжний досвід набуває створення клубів за інтересами, територіальних центрів для людей з особливими потребами, курсів професійної підготовки і перепідготовки.

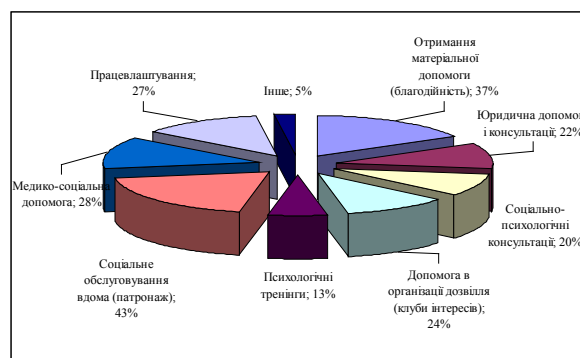


Рис.1. Оцінка експертами найбільш затребуваних послуг національними меншинами

Для вивчення труднощів у практиці соціальної роботи з національними меншинами експертам було запропоновано відповісти на відкрите питання: «Що на Вашу думку найбільш складне в практиці соціальної роботи з національними меншинами, виходячи з вашого досвіду?». Деякі експерти надавали декілька відповідей, тому загальна кількість висловлювань склала 84. За допомогою методу контент-аналізу було визначено 7 категорій-висловлювань, які за своїм смисловим навантаженням було виділено в окремі групи.

Результати контент-аналізу представлено на рис. 2.

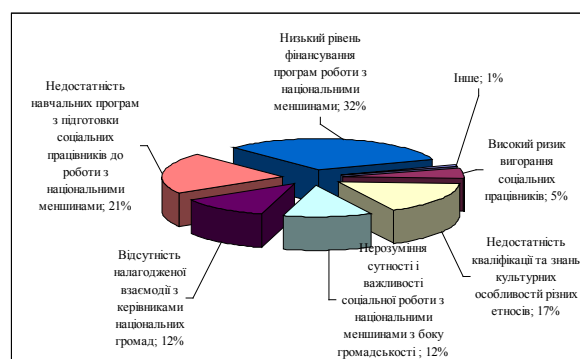


Рис. 2 Основні труднощі соціальної роботи з національними меншинами

Таким чином, основними проблемами, що виникають у соціальній роботі з національними меншинами, є:

1) низький рівень фінансування програм соціальної роботи з національними меншинами;

2) недостатність навчальних програм з підготовки соціальних працівників і волонтерів (проведення навчальних семінарів, курсів волонтерів, тренінгових програм);

3) недостатність кваліфікації та знань культурних особливостей різних етносів;

3) відсутність налагодженої взаємодії з керівниками національних меншин у регіоні, що ускладнює процес надання допомоги клієнтам;

4) нерозуміння сутності й важливості соціальної роботи з національними меншинами з боку громадськості;

6) високий ризик вигорання у соціальних працівників, пов'язаний як зі складністю роботи, так і з тим, що робота з національними меншинами для соціального працівника є свого роду провокацією до зриву (особливо відзначено роботу з представниками циганської національності).

Висновки. Таким чином, результати дослідження вказують на те, що соціальна робота з національними меншинами досить актуальна і значима в умовах становлення громадянського суспільства і лібералізації соціальної сфери. Причому на даному етапі інституціоналізації громадянського суспільства і формування цінностей саморозвитку, відповідальності і солідарності є необхідним застосування змішаного підходу до соціальної роботи з національними меншинами – як надання соціальних послуг з боку державних і недержавних організацій, так і активізація та самоорганізація членів національних меншин для реалізації власних потреб та інтересів і вирішення актуальних проблем.

Особливого значення набуває кваліфікаційна підготовка соціальних працівників для роботи в громаді національних меншин, що потребує вдосконалення і розробки навчальних програм підготовки спеціалістів соціальної роботи з національними меншинами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Енциклопедія українознавства [Текст]: У 5 т. / За ред. В. Кубійовича (1955–1984 рр.). – Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 1993. – Т. 3. – 1739 с.
2. Євтух В. Б. Етнічна меншина: поняття, ознаки, функції [Текст] / В.Євтух // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – №1 – 2. – С.159–174.
3. Міхненко Л.В. Сутність, принципи та завдання соціальної роботи з етнічними групами в Україні / Л.В. Міхненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Psihologia/78565.doc.htm. – Назва з екрана
4. Національний склад України [Електронний ресурс] / Міністерство зовнішніх справ України – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/379.htm>. – Назва з екрана
5. Семігіна Т. Робота в громаді: практика і політика [Текст] / Семігіна Т. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 288 с.
6. Capotorti F. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities [Text] / F. Capotorti – New York, 1979. – 452 p.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2014

REFERENCES:

1. Entsiklopediya ukrayinoznavstva (Encyclopaedia of knowledge about Ukraine): U 5 t. / Za red. V. Kubiiovych (1955–1984). L'viv, 1993, T. 3. 1739 p.
2. Yevtukh, V.B. Etnichna menshyna: ponyattya, oznaky, funktsiyi (Ethnic minority: concepts, signs, functions). *Filosof's'ka i sotsiolohichna dumka*, 1994, №1–2, pp.159–174.
3. *Mikhnenko, L.V. Sutnist', pryntsyipy ta zavdannya sotsial'noyi roboty z etnichnymy hrupamy v Ukrayini* (Essence, principles and tasks of social work with ethnic groups in Ukraine). Regime to access: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Psihologia/78565.doc.htm.
4. *Natsional'nyy sklad Ukrayiny* (National structure of Ukraine). *Ministerstvo zovnishnikh sprav Ukrayiny*. Regime to access: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/379.htm>.
5. *Semihina, T. Robota v hromadi: praktyka i polityka* (Work in community: practice and policy), Kyiv, 2004, 288 p.
6. Capotorti, F. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities, New York, 1979, 452 p.

Агарков Олег Анатолійович – кандидат соціологічних наук, доцент, доктор політичних наук
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69000, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: air775@list.ru

Aharkov Oleh Anatoliiovych – PhD in sociology, associate professor, doctor of political sciences
Zaporizhzhya national technical university
Address: 64, Zhukovskogo Str., Zaporizhzhya, 69000
E-mail: air775@list.ru